

A Monok István tudós könyvtörténész nevével fémjelzett szegedi régikönyves műhely egyik fontos könyvsorozata ma már nem létező könyvtárak feltárását vállalta magára. A szerzők könyvtárjegyzékek, katalógusok, könyvekre utaló levelezések, bejegyzések alapján kísérik meg különböző jellegű (egyházi, magán, főúri, női) könyvtárak rekonstrukcióját és tárnak föl fontos művelődéstörténeti kapcsolatokat. A sorozat kilencedik kötete kora újkori nyugat-dunántúli protestáns lelkészekkel foglalkozik, értelemszerűen a Batthyány-család vonzáskörzetéből. A feldolgozás legnagyobb tömbje a három Beythe, István, András és Imre tevékenységét, olvasmányait tárja föl, de szerepel még a kötetben Kanizsai Pálfi János pápai, majd németújvári lelkész és Ceglédi Szabó Pál pápai lelkész olvasmányainak és könyvtárának rekonstrukciója is.

A 16. század második fele, a 17. század eleje a hazai protestantizmus körében a legélesebb hitviták ideje, a két protestáns felekezet szétválásának időszaka, majd a Nyugat-Dunántúlra menekült protestáns lelkészek üldöztetésének kezdete is. A Stájerországból elűzött lelkészek hosszú ideig a Batthyány-birtokokon lettek menedéket, Batthyány Ádám 1634-es leveléig még könyvtáraik is meglehetősen védettek maradtak. Ezután kerültek az elűzött prédikátorok könyvei a németújvári Batthyány-bibliotékába, majd az ottani ferences kolostor könyvtárába. Jelen kötet jórészt ennek a könyvanyagának a feldolgozására épül, de szép számmal szerepelnek benne – mint később visszatérünk rá – sokkal kalandosabb utat bejárt könyvtárreszek is.

Zvara Edina kötete szigorú következetességgel tárja fel az öt lelkész életére vonatkozó adatokat, regisztrálja műveiket, részletesen elemzi könyvtáraik jellegét, külön hangsúlyt helyezve a kötetekben található possessor-bejegyzésekre, elemzi olvasmányműveltségük összetevőit és a mellékletben (amely a kötet több, mint felét kitölti) szakszerű leírást ad az elérhető vagy bármely forrásból feltételezhető kötetekről. A kötetet hétféle mutató, szakirodalom jegyzék, német nyelvű összefoglalás teszi minden szempontból fontos könyvtártörténeti segédkönyvvé.

A három Beythe, az apa István (1532–1612) és fiai, András (1564–1599) és Imre (†1624) tevékenysége egyértelműen a Batthyányakhoz, főleg a németújvári udvarhoz köthető, amely – Monok István szavaival – „a térség egyik legnagyobb hatású művelődési intézményévé vált a század fordulóján”. Beythe István életéről kevés forrás maradt fenn, a legtöbb adat érdekes módon azokból a kézirásos könyvjegyzetekből hámozható ki, amelyeket ő maga írt különböző kötetébe, a legtöbbet Johannes Funck 1554-ben Bázelenb megjelent kronológiájába. Hazai tanulóveiről szinte alig van biztos adat, külföldi peregrinációjáról csak feltételezések vannak, amelyek elsősorban a wittenbergi egyetem irányába mutatnak. 1556 után már ismét hazai földön szolgál különböző helyeken, Alsó-lindván kétszer is, de taní-

tott a Nádasdyak sárvári birtokán is. 1574-től a soproni gyülekezet lelkésze, akit Bornemisza Péter szuperintendens a következő sorokkal ajánl a város polgárai figyelmébe: „kői Beythe István urat, kiről nemcsak én vallom, hogy sok év óta jelesül állt Isten egyházának élén, és mindig hűségesen ügyelt arra, hogy az egyháznak hasznára legyen, de eddigi élete is szép dicséretekkel ajánlja. Krisztus egyházát már nagy becsülettel szolgálta mind az isteni ige hirdetésében, mind a szentségek kiszolgáltatásában.” Beythe 1576-tól haláláig már Batthyány Boldizsár udvari papja, közben 1585–1595 között dunántúli protestáns püspök is. Idősebbik fia, András Sárváron született. Életéről kevés adat maradt fenn, tudható, hogy volt a németújvári iskola rektora, Batthyány II. Ferenc nevelője, rövid élete végén németújvári esperes. Az ifjabbik Beythe, Imre külföldi tanulmányairól ismeretes, hogy 1592-ben beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahol ugyanekkor rövid ideig a soproni Lackner Kristóf is megfordult, bár az egyetem anyakönyvében neve nem szerepel. (Házi Jenő talált közvetett bizonyítékot Lackner wittenbergi diákoskodására.) Hazatérve Beythe Imre is a Batthyányok birtokán, Körmenten, majd Németújváron teljesített lelkészi szolgálatot, élete utolsó évtizedeiben esperesi tisztséget is viselt.

Beythe István nemcsak műveltséget közvetítő lelkész, hanem sokoldalú író is volt, munkáinak jegyzéke 24 tételt tartalmaz, amelyben található költemények, elmélkedések, egyháztörténeti jellegű munkák, postillák és szerkesztett énekeskönyvek is. A művek egy része nem jelent meg nyomtatásban vagy nem maradt fenn, van olyan is, amelynek létéről csak a nagy ellenfél, Pázmány Péter hivatkozásából van tudomásunk. Legnevezetesebb munkája a felekezeti szétválás korszakában keletkezett apológia, az 1599-ben írt *Igaz mentség...*, amelynek szövege csak egy 19. századi másolat alapján ismeretes. (Kár, hogy a kötet nagyon kevés hibája közül pont ennél a fontos műnél van több elírás. A kézirat (Beythe István művei 10. tétel) leírására vonatkozó jegyzetek átcúsztak a 3. tételhez, amely csak egy Beythe-verset tartalmaz. A címleírásban is van némi bizonytalanság: a 10. tétel utal Thury Etele, (MPEA (VII), 1908, 65–100.) szövegkiadására, amely a pápai református főiskolai könyvtárban fennmaradt másolat alapján készült, ez a címkezet azonban helyesírásában eltér a 9. mellékletként közölt másolat leírásától, arra viszont nem történik utalás, hogy ismert-e több 19. századi másolat.) A csepregi zsinat és a felekezeti szétválás történéseit örökíti meg az a „biblikus mezbe öltöztetett kulcsregény”, vagy Thury Etele szavaival „történeti ének”, amely az OSZK Kézirattárában másolatban maradt fenn. A művet Zvara Edina a 16. lapon Beythe István munkájának valószínűsíti, a Beythe művek között azonban (348.l.) már kérdőjel nélkül, egyértelműen oda is sorolja. A hitéleti témájú művek mellett külön kiemelendő Beythe természettudományos munkássága, amely Charles de L'Ecluse (1526–1609) flamand botanikus tevékenységével köthető össze. A Batthyány Boldizsár udvarában többször megfordult természettudós tervezte a szalónaki díszkertet, Beythe Istvánnal pedig etnobotanikai könyvének kiadásában működött együtt. Beythének köszönhető számos magyar növénynév azonosítása, az első önálló gombászati monográfia magyar neveinek megadása is.

Beythe olvasmányainak feltérképezése a kötet egyik legérdekesebb fejezete, azért is, mert a kötetekben található bejegyzések („et amicorum” és „et suorum” arra utalnak, hogy Beythe nem magányosan, hanem a Batthyányok körzetében megforduló

főúri és tudós baráti körrel közösen használva, mintegy irodalmi kört létrehozva ol-
vasta könyvtárának köteteit. Zvara Edina Beythe olvasmányairól szólva jó érzékkel
emeli ki a nyugat-dunántúli humanista főúri udvarokra jellemző olvasmányokat,
szerzők, témakörök szerint csoportosítva a legjellemzőbb könyvtípusokat.

A kötet törzsanyaga a Beythe-család könyveinek katalógusa. Apa és fiai könyveit
azért kellett egyesített jegyzékben leírni, mert Beythe István könyveinek nagy része
fiaihoz került (illetve korán elhunyt fia könyvtára visszakerült hozzá) és az ő
gyűjteményükkel együtt maradhatott fenn a németújvári ferencesek könyvtárában. A
Beythe-gyűjtemény ma ismert 381 kötetéből 216 kötet (405 mű) volt Beythe István tu-
lajdonában, a németújvári ferences kolostor könyvtárában jelenleg 365 Beythe-féle
kötetet őriznek. A könyvtár katalógizálását Zvara Edina autopszia alapján készítette
el, felhasználva Theodor Tabernigg OFM *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*
(Güssing, 1972) c. munkáját. Úgy tűnik, a katalógus nem tud arról a törekvésről,
amely szerint a Dunántúli Református Egyházkerület 1910-ben kísérletet tett arra,
hogy pápai református főiskola gyűjteménye részére megvásárolja Beythe István
könyvtárát. A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészei 1910 szeptemberében
tartott ülésének jegyzőkönyve szerint: „Balogh Elemér pozsonyi lelkész atyánkfia be-
mutatja a Beythe-család Németújvárban őrzött könyvtárának katalógusát és a kerület-
nek a könyvtár megszerzése végett való megkeresését indítványozza”. A megkeresésre
adott válasz a következő évben került a lelkészi értekezlet elé, amely szerint: „Ozorai
Izidor ferenczrendi tartomány főnök úr átirata, hogy a rendtartomány tanácsa a
németújvári szentferenczrendi-zárda könyvtárában elhelyezett műveket nem adhatja
át a pápai főiskolának, mert azokat oly kincsnek tekinti, melynek hiánya a zárda
könyvtárának értékét tetemesen csökkentené, tudomásul szolgál”. Az egyházkerületi
jegyzőkönyvben felfedezett bejegyzés nemcsak a sikertelen könyvtár-gyarapítási kí-
sérlet miatt értékes, hanem legfőképpen azért, mert csak innen van tudomásunk ar-
ról, hogy Balogh Elemér pozsonyi lelkész elkészítette a Beythe-könyvtár katalógusát.
Balogh Elemér (1866–1938), későbbi ref. püspök ebben az időben a pozsonyi reformá-
tus gyülekezet lelkésze, aki hatalmas – 25.000 kötetes – könyvtárának nagy részét a
budapesti Ráday Könyvtárra, kisebb részét a losonci teológiára hagyta. Érdeemes lenne
hagyatékában utánanézni a jelzett könyvtárkatalógusnak és összevetni a száz évvel
később modern körülmények között katalógizált gyűjteménnyel.

A kötet Beythe Istvánról szóló fejezeténél egyrészt azért időztünk el ilyen hossza-
san, mert ő volt a tárgyalt személyek közül a legjelentősebb és a hozzá köthető
könyvgyűjtemény is a legterjedelmesebb, másrészt azért, mert a továbbiakban feldol-
gozott lelkészi munkásságok is ezt a rendszert követik. Az idősebbik Beythe fivér,
András hasonló jellegű könyvtárral bírt, de lényegesen kevesebb (173 kötet, 369 mű)
kötettel, és mivel korán elhunyt, könyveinek nagy rész apja könyvtárába került.
Művei közül máig kérdéses, az *Encomion ubiquisticon* (Németújvár, 1597) szerzősége.
A szatirikus vers csak Pázmány Péter („bakkbúú fűzfaversek”) említéséből ismeretes,
a botrányt kiváltó vers kiadását Beythe András vállalta magára (vö. RMNy 812), de a
lutheránusok apját, Beythe Istvánt tartották szerzőnek. Máig nagyon népszerű Beythe
András *Fűveskönyve*, két modern facsimile kiadása is készült (2003, 2006), de a
munka eredetiségéről a szakirodalomban egymásnak ellentmondó vélekedések olvas-

hatók (Gombocz Endre soproni botanikusprofesszor korai írásában felületes kompilátornak tartja Beythét, aki Melius Juhász Péter és Pietro Andrea Mattioli műveiből kompilált, Szabó T. Attila óvatosabban fogalmazva nem a mű eredetiségét, hanem hasznosságát és megjelentetésének erkölcsi és üzleti jelentőségét emeli ki.) A fiatalabb Beythe fivér, Imre könyvtárából 24 kötet (51 mű) ismert, saját fordítói munkásságának egyetlen emléke Martin Möller prédikációja (RMNy S1143B), amelyből fennmaradt példány nem ismeretes. Lelkészi tevékenysége mellett kiemelendő, hogy számos könyvvel ő gyarapította a Batthyány-család könyvtárát és mint a németújvári nyomda gondnoka „őrizetben tartotta az tipográfiát”, felügyelte a nyomdászok munkáját.

A Beythe családon kívül Zvara Edina kötete tartalmazza még Kanizsai Pálfi János (1582–1641) és Ceglédi Szabó Pál (†1624) tevékenységének krónikáját és könyvtárának jegyzékét. Kanizsai Pálfi pápai lelkész Batthyány Ferenc udvarában is élt, majd 1629–1641-ig a dunántúli református egyházkerült szuperintendense lett. Életét, feldolgozta, levelezését kiadta Thury Etele, könyvtárából ténylegesen és közvetett hivatkozások alapján – 30 kötet ismeretes. A Heidelbergben tanult Ceglédi Szabó Pál szintén pápai lelkész volt, aki egy időben a dunántúli református egyházkerület püspöki szolgálatát is ellátta. Könyvtárának sorsa rendkívül érdekes, a pápán elhunyt református lelkész könyvtára ugyanis a katolikus Esterházy-család birtokába került. Az Esterházy könyvtár – így Ceglédi Szabó könyvei is – a katalógus készültkor részben Kismartonban, részben a moszkvai Rudomino Idegennyelvű Könyvtárban voltak találhatóak. A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságairól Monok István számolt be a Bitskey István 70. születésnapjára készült tanulmánykötetben (Debrecen, 2011). Zvara Edina katalógusának jelentős érdeme, hogy pontos – az aktuális feltevések hely – könyvtári jelzetét is tartalmazó leírást készített valamennyi kötetéről, a Kismartonban és Moszkvában őrzöttekről egyaránt. A közelmúlt ezen a téren is öröndetes változást hozott. Tizenöt éves diplomáciai tárgyalások után 2013 szeptemberében aláírták azt az átadási és átvételi egyezményt, amelynek értelmében 977 kötet visszatért a kismartoni Esterházy Privatstiftung tulajdonába, ahol a restaurált köteteket digitalizálják és elektronikus úton is hozzáférhetővé teszik.

A katalógusban feldolgozott lelkészi életművek és hagyatékok mellett megjegyzendő, hogy egy rövid fejezet foglalkozik a németújvári nyomdász, Johannes Manlius tevékenységével is, hiszen Beythe István majdnem minden műve ebből a nyomdából került ki. Sajnálatos véletlen lehet, hogy Zsigmond Árpádnének a teljes Manlius-életutató és nyomdai tevékenységet feldolgozó tanulmánya elkerülte a szerző figyelmét (*Johannes Manlius nyomdakészlete (1575–1603)*, OSZK Évkönyv, 1982–1983, 297–410.) Zvara Edina rendkívül alapos munkája több, mint húsz oldalon sorolja a felhasznált szakirodalmat. Úgy tűnik, a könyvjegyzékek jegyzetanyagában szereplő hivatkozások azonban nem kerültek bele ebbe a felsorolásba, így nem találjuk itt a már idézett Thury Etele szövegközléseit a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárból, vagy Kulcsár Péter *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*, (Bp., 2003) című hatalmas regiszterét sem. A nagyon részletes és jól használható mutatók mellett elért volna még a csak rövidítve idézett szakiroda-

lom mutatója is, mert nem biztos, hogy mindenki kapásból fel tudja oldani az GBW, RMNy, VD-17, RPHA, MPEA, PPÖM rövidítéseket.

Mindez azonban csak mikrofilológiai akadékoskodás, és nem árnyékolja be azt az elismerést, amelyet Zvara Edina rendkívül alapos, könyv- és művelődéstörténeti szempontból minden dicséretet megérdemlő munkája iránt érzünk.

KÖZLEMÉNYEK |

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2014. évi összeg, melyet az Alapítvány 2013. évben kapott meg, 19.669,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

2013-ban az alapítvány javára a következő szerzők mondtak le a honoráriumról, melyet ezúton szeretnénk megköszönni.

- Géra Eleonóra egyetemi adjunktus ELTE
- Kövér András tudományos segédmunkatárs MTA
- Kubinszky Mihály építészmérnök, professzor emeritus
- Veöreös András műemlék felügyelő Győri Járási Hivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatal
- Géczy Nóra egyetemi docens Széchenyi István Egyetem